

Azərbaycan bədii janr ənənələrinin Sabir Rüstəmxanlı yaradıcılığında yenidən bərpası

Sabir Rüstəmxanlının "Milli taleyimiz və biz" (Güntay Gəncəlp Bayandırılı və Saleh Məhmətlə məktublaşmalarım) və "Astar" adlı bu iki əsərini mütləq etdikcə, onun bir ziyalı kimi Azərbaycan ədəbiyyatının ənənələri və Azərbaycan ədəbiyyat tarixinin inkişafı ilə dərinlən tanış olduğunu müşahidə edirik. Sabir Rüstəmxanlının Azərbaycan ədəbiyyatı ənənələrini, janr üsulunu dərinlən bilməsi qələmə aldığı əsərlərində özünü büruzə vermişdir.

S. Rüstəmxanlının "Milli taleyimiz və biz" (Güntay Gəncəlp Bayandırılı və Saleh Məhmətlə məktublaşmalarım) kitabı Azərbaycan ədəbiyyatında epistolyar janr ənənələrini davam etdirən bədii nümunədir. Orta əsrlərdə və yeni dövrdə epistolyar janrı nəsr şəklində formalaşmışdır. Bu dövrdə epistolyar janr kimi deyil, başqa əsərlərin tərkibində verilirdi. Məktublarla qəhrəmanların daxili aləmi, duyğuları, həyəcanları və digər hissləri daha canlı göstərilirdi. Epistolyar janr klassik ədəbiyyatda geniş yayılmış poetik forma biçimi kimi də maraqlıdır. Ş.İ. Xətəinin "Dəhnamə", M.F. Axundzadənin "Kəmalüddövlə məktubları", A. Şaiqin "Əzab və vicdan", S.M. Qənizadənin "Məktubati-Şeyda bəy Şirvani", Ə. Haqverdiyevin "Xortdanın cəhənnəm məktubları" və s. əsərlər ədəbiyyatımızda epistolyar janrın kamil nümunələridir. Bu epistolyar nümunələr sırasına Sabir Rüstəmxanlının "Milli taleyimiz və biz" (Güntay Gəncəlp Bayandırılı və Saleh Məhmətlə məktublaşmalarım) kitabını əlavə etmək olar. Kitabda Sabir Rüstəmxanlının Güntay Gəncəlp Bayandırılı və Saleh Məhmətlə məktublaşmaları ilə yeni realist nəsrin banisi olan M.F. Axundzadənin janr poetikası baxımından ənənəvi epistolyar janrında yazılmış, ictimai həyatın bütün sahələri tənqid süzgəcindən keçirilmiş "Kəmalüddövlə məktubları" kimi ciddi, monumental bədii-fəlsəfi əsər arasında oxşarlıq müşahidə etmək qeyri-mümkündür.

Sabir Rüstəmxanlının "Milli taleyimiz və biz" (Güntay Gəncəlp Bayandırılı və Saleh Məhmətlə məktublaşmalarım) kitabında ədibin müasirləri Finlandiyada yaşayan Güney Azərbaycan ziyalısı Güntay Gəncəlp Bayandırılıya (Bayandır Ərenol) və Azərbaycan Respublikasının sabiq Maliyyə Naziri Saleh Məhmətlə (Məmmədov) yazdığı məktublarda müəllif fikirləri ilə yaxından tanış oluruq. Burada müəllifin fikir və düşüncələri məktublar şəklində verilir. S. Rüstəmxanlının bu əsərini mütləq etdikdən sonra oxucu qaranlıq məqamlara, Güntay Gəncəlp Bayandırılı və Saleh Məhmətlə

mətlərindən sosial media və ki-tablarda əksini tapmış yanlışlıqlara, müəyyən fikir və məsələlərə aydınlıq gətirməyə nail olur. S. Rüstəmxanlının cavab məktubları vasitəsilə xalqımızın milli mənşəyi və kimliyi, keçirdiyi tarixi yol, dövlətçilik ənənələri, tarixi şəxsiyyətlər haqqında fikirləri, dövlət dili haqqında mülahizələri ilə tanış oluruq.

Sabir Rüstəmxanlının "Milli taleyimiz və biz" (Güntay Gəncəlp Bayandırılı və Saleh Məhmətlə məktublaşmalarım) kitabında bədii refleksiyaya rast gəlirik - müəllif onun qələminə aid bədii əsərlər haqqında fikirlərini oxucuya məktub vasitəsi ilə çatdırır. Kitabda müəllifin "Göy Tanrı", "Akademikin son əsəri" kimi romanları haqqında fikirləri oxuculara qaranlıq qalan məqamlarına aydınlıq gətirir. S. Rüstəmxanlı "Göy Tanrı" romanında Oğuz xaqanın uydurma obraz olması faktına toxunur: "...mən də "Göy Tanrı" romanında Oğuz xaqanın təxminən b.e.ə. 6-cı yüzildə yaşadığını və Qorqudun da onun nəvələrindən biri olduğunu yazmışam. Oğuz xaqanın Saklar dövrünün hökmdarı olduğu, həmin dövrdə yaşadığı bədii təxəyyül deyil, real faktlara və hesablamalara söykənir." Müəllif bu fikirləri ilə əsərinin tarixi faktlar əsasında qələmə almasına toxunur.

Sabir Rüstəmxanlının "Astar" kitabında müəllifin roman və hekayələri toplanılmışdır. Sabir Rüstəmxanlının "Astar" kitabına daxil edilən romanlar öz janr özəlliyi ilə seçilir. Belə ki, onlar Azərbaycan ədəbiyyatına xas "balaca romanlar" janrının ənənəsini davam etdirirlər. "Balaca romanlar"da hadisələr bir ailənin və ya bir insanın həyatına əsaslanır. Qeyd etməliyik ki, bu əsərlər əsl sosial gündəlik romanlar deyil.

"Balaca romanlar" ideoloji əhəmiyyətli problemləri də daxil etməklə, insan həyatından olan aktual problemləri əks etdirə bilər. "Balaca romanlar"ın süjet və kompozisiya xəttinə diqqət yetirdikdə, bir amil diqqəti xüsusi cəlb edir. Belə ki, "balaca romanlar" tarixi keçmişə müraciət etmir, hadisələr tarixi keçmişə həsr edilmir. Həmçinin tarixi personajlardan uzaq olur. "Balaca romanlar"da hadisələr folklor vaxtından, sınaq müddətindən və qəhrəmanın formalaşmasından uzaq olur. "Balaca romanlar"ın bir xüsusiyyəti də zamanın sıxılmasıdır ki, bu da əsərin böyük olmayan həcmi ilə əlaqədardır. İki fəsildən ibarət olan "Uşaqlığa dəyən güllə" əsərində də

zamanın sıxlaşması özünü göstərir. Birinci fəsil "Qançılıq", ikinci fəsil isə "Barışıq" adlanan bu bədii nümunədə maraqlı, düşündürücü mövzu ətrafında süjet xəttini inkişaf etdirən müəllif oxuculara təsadüflərin insan həyatında oynadığı rolunu, insan həyatını dəyişdirməyə qadir olmasını qabarıq şəkildə göstərməyə cəhd edir.

"Balaca romanlarda" bədii məkan fragmentardır ki, bu da əhatəli təsvir etməni lazımsız hesab edir.

"Balaca romanlar"da bədii məkan incəliklə təsvir edilir. Bu müəllifin əhəmiyyət və xüsusi bir yükə malik olan bədii məkanındır. Bu məkan vasitəsilə müəllif fikrinin açılmasına yardımçı olması əsasdır. S. Rüstəmxanlının ilk növbədə özünün kiçik həcmli olması ilə diqqəti cəlb edən "Astar" əsəri də bədii zaman və bədii məkan baxımından "balaca romanlar"la oxşardır. Ali məktəbə sənəd verərkən üzleşdiyi problemlərin təsviri, təyinatla kitabxana müdiri təyin edilməsi və s. hadisələrin təsvirində məkan da, zaman da əsərin qəhrəmanının hiss və həyəcanlarında, düşüncəsində əksini tapa bilmişdir.

Əsərdə Elbəyin həyat yolunun məntiqi davamlığı, münəqişəli məqamları digər surətlərin yardımı ilə qəhrəmanın simasında təsvir edilmişdir. S. Rüstəmxanlı məhz Elbəyin simasında oxucunu zaman daxilində (keçmiş, bu gün və gələcək) düşüncələrə daldırmağa nail olur. "Balaca romanlar"da xas qəhrəmanlar kimi Elbəyi də mövcud realılıqların müstəqil tərəqqisi olsa da, mövcud olan sosial ziddiyyətlərə "düzəlişlər" etməyə cəhd etsə də, realılıqlarla mübarizə aparmağa qadir ola bilmir.

Sabir Rüstəmxanlının "Astar" kitabına daxil olan bir sıra hekayələr də ("Süd vannası", "Bal ayı" hekayələri və s.) "balaca roman"lara bənzərliyi ilə seçilir. Sabir Rüs-

təmxanlı "Süd vannası" hekayəsini Poltava çöllərinin gözəlliyi ilə başlayaraq, Əli ilə Lesyanın sevgi məcralarına, daha doğrusu insanın ruhi aləminə oxucunun diqqətini yönəltməyə nail ola bilir. Hər iki qəhrəman mövcud həyat, məişət tərzindən uzaq, sərbəst, "mədəni" olma və adət-ənənələrdən uzaq yaşamağı üstün tutan "müstəqil düşüncəli insanlar"dır. Lesya ilə qısa "eşq" yaşayan Əlinin cəmiyyət tərəfindən qəlibləşmiş adət-ənənələrə boyun əyərək, geri döymə vətəninə, ailəsinə qayıtması qəhrəmanın cəmiyyətdə özünə yer etmiş, dağılmayan kanonlarla mübarizə apara bilmədiyinə işarə edir.

Sabir Rüstəmxanlının "Bal ayı" hekayəsində də bal ayına yollanmış Marina ilə hekayənin qəhrəmanı arasındakı "məhəbbət" əks etdirilmişdir.

Hekayə məhdud bir zaman, həmçinin məkan daxilində mürəkkəb olmayan, hadisələrin dolğun təsvir etməsi ilə diqqəti cəlb edir ki, bu da onu "balaca romanlar"a bənzədilməsinə əsas verir. Hekayənin qəhrəmanı ədəbiyyat, mədəniyyət sahəsinə aid məsələlər ətrafında mübahisə aparır, etdiyi tərcümədən şeir parçası söyləyir, Mannin ev muzeyinə gedir, Mann yaradıcılığı, həmçinin Nobel mükafatı ətrafında diskurslar aparır. Hekayədə xarakterləri qısa, aydın cizgilərlə verməyə qadir olan S. Rüstəmxanlı, həmçinin Marinanın da daxili, mənəvi aləmini, ərinin bal ayına gəlmədiyi üçün iztirab keçirməsini canlandırılmışdır.

Xalq şairi Sabir Rüstəmxanlının "Milli taleyimiz və biz" (Güntay Gəncəlp Bayandırılı və Saleh Məhmətlə məktublaşmalarım) və "Astar" kitabları müasir zaman müstəvisində oxucunu tarixi olayları və müasiri olduğu dövrün ən mürəkkəb hadisələrinin inkişaf prosesini izlədir, dərk etməsinə yardım edir. "Milli taleyimiz və biz" (Güntay Gəncəlp Bayandırılı və Saleh Məhmətlə məktublaşmalarım) kitabı epistolyar janr nümunəsi kimi, "Astar" kitabında əksini tapmış bədii nümunələr isə "balaca roman" nümunələri kimi ədəbiyyatımızda ədəbi məktəb açmış M.F. Axundzadə, N. Nərimanov ədəbi məktəbini davamı kimi qəbul edilməlidir. S. Rüstəmxanlı Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus xətti-dəsti olan ziyalılarımızdandır. Sabir Rüstəmxanlı öz imzası ilə M.F. Axundzadə, N. Nərimanov və digər görkəmli Azərbaycan yazarları sırasında bir sırada dayanmağı bacardı.

Salidə Şərifova
filologiya elmləri doktoru